

Търновската конституция: произвеждане на Държавата

Приемането на Търновската Конституция е авангардна акция, създава от нищото Държавата. Това се прави без никаква връзка с историята и традицията, защото няма такива, но и защото те нямат значение. Народните представители следват своята естетическа интуиция. Те обаче се считат, а и се виждат от съвременниците, като еманация на народа и съответно като единствения и истинския изразител на народния дух и воля. Дейността на самото Събрание е ритуалът, който осъществява тази визия и умозрителния проект, който те приемат, се привижда като материално изражение на метафизичната народна воля. И, разбира се, иначе не би могло и да бъде!

Българският авангард

Сюблимната ситуация, в която се създава българската Конституция и Държава е предадена най-точно в следното изречение: “*Войската* се движи бързо и гражданското управление едвам успяваше да върви след нея със своето дело.”¹ Самото откриване на Учредителното събрание с това изречение е една авангардна акция; така самата Търновската Конституция е призвана да извърши един авангарден акт – да твори след войската – *ex nihil!* Тази конституция е проект, интелектуален жест на едно малцинство, който трябва не да преустрои, а да създаде държавата, обществото, че и света. Това е не само политическо, но и естетическо действие.

За промяна в консервативна, бюрократична страна като Турция и в предмодерно, селско общество като българското е необходим разрив, катаклизъм, революция, война. Априлското въстание, кървавото му потушаване и войната – изненадващо тежка – са необходимият разрив, правещ възможен българския авангард. След този разрив с миналото е свършено окончателно и завинаги, и само след такъв разрив може да се строи нова Държава, *ex nihil*, по авангарден проект. Новата държава не е и не може да бъде плод на “обективно историческо развитие,” на възрожденските движения или на класовата борба. Тя е плод не на историческа приемственост, а на прекъсването на тази приемственост. Това разбира се не омаловажава делото на възрожденците, но българското Възраждане е преди всичко движение на интелектуалци, безкрайно далеч от българското общество, т.е. самото Възраждане е било една авангардистка акция. Показателна е съдбата на Ботевата чета – тя е също такава акция, очаровала Европейските интелектуалци, но стреснала селяните във врачанско. Континюитет можеше да има при движението за църковна автономия, то е наистина масово (и включва дори и плебисцит!). Но на Учредителното събрание и този континюитет се скъсва – именно църковните дейци се обявяват за независимост на Църквата в Княжеството (в лицето на Светия Синод) от Екзарха. И това не шокира нито един от търновските депутати – няма скандал, а дебат как да се формулира член 39 така, че и вълкът да е сит и агнето цяло. Новата държава става възможна след като е разрушен стария свят. Създаването на държавата се предшества от разрушаване на света. А светът е разрушен след Баташкото клане. Или може би след Карловското клане на следващата

¹ Записка за дейността на Временното руско управление представена на Учредителното събрание от Марин Дринов, *к.м.*

година. А ония думите за гърма на кремъклийката, който бил отеквал в Европа са по-верни за самата България – гърмът продължава да трещи в душите на всички българи (макар че по-скоро гърмът на башибозушката карабина е този, който се чува наистина). Във всички случаи светът е разрушен и това е разбрано от всички. И търновските депутати са изправени пред задачата да сътворят нов. И наистина членовете на Учредителното събрание живеят с мисълта, че правят нещо съвършено ново – никой никога не споменава за Първо и Второ българско царство например, нито за каквото и да било събитие от близко или далечно минало. Затова пък всички са с поглед към бъдещето.

Новата държава трябва да бъде построена *ex nihil*. Но държава не може да бъде построена *ex nihil*. И неколцина – “консерваторите” – са наясно, че не може отведнъж да създадат държавата и света – руснаците правят *временен* правилник, М.Дринов предлага седем годишен Органически устав, други съкращават сроковете на няколко години, “либералите” свръхскъсяват проекта до момента на създаването му – акцията на 16 Април 1879 г. Авангардното време е свръхскъсено. Авангардният проект е рационален, аисторичен, и абстрактен т.е. произволен. Освен това е тотализиращ – необходимо е цялостно рационално у-строение на света – като се построи модерна, рационална, картезианска държава.

Авангардното строителство започва с представянето на Записката² за дейността на временното управление пред депутатите на Учредителното събрание – тя представя на непознатите картината и проекта, в който от този момент ще се включват и който ще дописват. Така тяхната дейност и държавата, която ще направят, се вписва не в предишните традиции, които депутатите познават – вече няма такива – а в новия руски проект за държава. Това никак не се разминава с очакванията на масите и на самите депутати – Учредителното събрание, т.е. държавата, е тази, която трябва да уреди целия живот, да построи нов свят на мястото на този, който за всеобща радост е разрушен. Тук се ражда и очакването за държавен политически и стопански свръхактивизъм, доминиращо през цялата ни нова история.

Показателни са някои пропуски в новоприетата Конституция. Тя следва руския модел за устройство на правителството и шестте ни министерства отговарят на съответните отдели на императорския комисар. Седмият отдел обаче липсва – този на земеделието. Пропускането му е напълно съзнателно – счита се, че тук всичко е наред, не предстои реформа или изграждане и всичко може да се остави както е било. Вместо характерния държавен активизъм другаде, тук е *laissez-faire*. Също уредбата “за Съдебната част” е пределно кратка (за разлика от Сръбската и от Румънската например) – “вероятно защото устройството на съдилищата в България е било вече задоволително завършено от самия Лукиянов.” Всичко, което изглежда че вече е наред, съвсем естествено не намира място в Конституцията-проект. Това без да е осъзнато като водещ принцип се усеца от самите депутати. Така Славейков казва (по повод забраната за прозелитизма) “за нея [вярата] е унижение, ако се тури в Конституцията такова запрещение, защото подписавшите предложението заключават, че вярата ни е в опасност, та за това трябва Конституцията да я запазва.” По същата причина Каравелов се изказва срещу за чл.61 забраняващ робството – именно “либералите” са против, защото той е просто непотребен в проекта.³ Приетата Конституция е не устройствен закон, а Проект и включва само това, което трябва да се реформира.

² Днес бихме я нарекли отчет, но авторът ѝ по-правилно е определил същността ѝ – тя не е отчет, защото е едно начало.

³ Той наистина не е актуален и се вижда като излишен от редица депутати, но въпреки това се включва, защото самото му вписване в Конституцията е последната фаза от Освобождението.

Авангардът винаги е утопистки – с умозрителните си планове за рационално построен идеален свят. Авангардът отрича опита и постулира света вече такъв, какъвто е в неговия проект. В този разрушен свят и при този отказ да се търсят връзки в миналото, търновските учредителите по необходимост са авангардисти.

Историзмът - консервативната алтернатива

Когато Проектът на Лукиянов за Органически устав е изпратен за преглед в царската канцелария в Петербург, бил представен за мнение и на известния професор по конституционно право Градовски, който обаче отклонил поканата, под предлог, че не е запознат с Българските условия. Този отказ е симптоматичен за представителите на историческата школа в правото⁴ според която “всяка епоха трябва да се мисли като продължение на всички отминали времена, епохата ражда себе си, но в неразривно единство с цялото минало.”⁵ В това състояние не може да се създава нещо радикално ново, произволно, по силата на нечие, ако и авторитетно решение.

Обратно, в Търново има неколцина само исторически мислещи дейци и те остават неразбраното малцинство, което ще бъде наречено консерватори, защото съзнаващи неизпълнимостта на авангардния проект искат време за подготовка и осъществяване на проекта т.е. неговото създаване в традицията, и в историята. Тази “историческата школа” обаче претърпява пълен крах в спора с авангардистите по отношение на българския конституционализъм. В случая дори руската бюрокрация се оказва авангардна – проект ни трябва и то в най-кратки срокове – ще се направи, независимо какво си мисли тая или оная учена глава! Съответно княз Дондуков няма време да изчака дори мненията на шестнадесетте български първенци, които сам е поискал, и вече е изпратил проекта за одобрение без тях!

Княз Черкасски е сред историцистичното малцинство и още преди войната започва задълбочени изследвания за да подготви най-адекватно на българските условия управление. На 30 април 1877 той командирова комисия, със задача да събира български закони и обичаи, чиито изследвания се публикуват в специално нейно периодично издание – “Материали для изученія Болгаріи.” По-късно в инструкциите си за работа на чиновниците князът изрично се позовава на норми от списанието.⁶ Държавният апарат, който той изгражда се опира на развитото общинско самоуправление и новата администрация се ръководи от местните съвети. Напълно в духа на епохата Черкасски вижда народа като една цялост, и народния дух като творец на културните ценности.

Интересно е, че нашите депутати напълно споделят последното виждане, но за разлика от Черкасски, който намира за наложително да се изследва научно народния бит и да събира народни умотворения, революционерите постулират народа такъв, какъвто трябва да бъде според собствените им усещания, и което е по важно, според собствените им проекти. Цанков дори изрично заявява това, като отказва да бъде избран в Комисията за преглеждане на устава, защото “не споделял мнението на Стоилов, че този закон е най-добър, когато е основан на науката.” Като авангардист той постоянно повтаря, че “законите

⁴ Сравни с отказа на създателя на тази школа Савини да прави немски граждански кодекс – това са дела, изискващи години работа и задълбочени изследвания.

⁵ Ф.К. Савини, *Историческата школа в правото*.

⁶ Grimm е доволен да отбележи, че така се формирало гледището на Черкасски за бъдещата държава, което не е това на “конституционния строй в европейския смисъл на понятието, а на практическото сътрудничество между абсолютна държава власт и съвещателните народни учреждения” и за местно самоуправление на селата, като предлага да се утвърдят и усъвършенстват съществуващите организационни форми, а не да се търсят нови по умозрителен път или по подражание на Запада.

трябва да се изработват от народни представители, а не от учени комисии.” Представителят на народа явно е някакъв метафизичен орган, говорещ с народния глас, а не изследовател на народната култура. А способностите на народа и на неговите представители са епически хиперболизирани: според Балабанов “Всички почти представители, довчерашни турски роби, изникнаха като от само себе си свършени конституционалисти, всички почти се явиха като представители от дълго време свикнали с всичките тънкости и с всичкия механизъм на конституционния режим.”

Такива са вижданията не само на депутатите в Събранието, но и на повечето съвременници – без да бъдат адепти на немския идеализъм, всички виждат своето аисторично и творческо дело неизбежно като проява на националния дух. П. Милюков твърди, че “особеностите на самия български живот и навиците, придобити от българската интелигенция и подражаващото ѝ българско общество по време на борбата за освобождение на българската църква и българския народ изиграли съществена роля в определени направления във всички дебати и решения на Народното събрание.” Това може би щеше да бъде вярно, ако възрожденските националноосвободителни борби бяха масово явление. Оказва се че “особеностите на българския живот” нямат почти никаква роля в дебатите, и съвсем никаква в приетата Конституция. Милюков, както впрочем и самите депутати никак си не забелязват, че Конституцията, която “изработват” им е дадена написана и те променят твърде малко текстове от нея.

Конституцията разбира се е плод на “народния дух” и според историцизма, но според него този дух подлежи на академично изследване,⁷ докато според авангардистите той просто се изразява от избраниците, т.е. той отразява техните постулати и техните проекти. Такава Конституция, която е “гарантирано” народно дело и плод на единосъщната народна воля, може да бъде произволна.

Авангардът разбира се е необходим и неизбежен. Проекти правят всички – Черкаски се обръща и към редица “по-видни” българи, които веднага дават интелектуалните си визии за народа. Впрочем неговият “изследователски” проект няма особен успех – една ревизия установила, че разните съвети функционират лошо, че повечето съветници са неподготвени, че самите инструкции са кратки и понякога неясни. Владикин отбелязва, че въпреки плачевните резултати от ревизията – “поради бедност на умствените сили и малограмотност” – принципът на народно самоуправление е прокаран фанатично. Руските организатори са били принудени да си служат с наличния материал, надявайки се, че с течение на времето той ще се подобрява. Очакванията за такова развитие във времето намират израз в рапорта на специалната комисия на Учредителното събрание за конституцията, който препоръчва “постепенен преход от робство към самоуправление,” отбелязва необходимостта от “дадена степен на умствено развитие и редки нравствени качества” и най-вече настоява че “самоограничението, почитанието към властта и нейните представители са неизбежни условия за свободно управление” и че трябва “в нашата Конституция да вее един дух на разумен консерватизъм и нашето правителство да бъде силно и крепко.” Този рапорт, както е известно, е освиркан от цялото събрание, а неговите автори остават изолирано малцинство. Княз Черкаски пък умира още преди това. Впрочем

⁷ Савини отбелязва, че “историята не е вече просто сбор от примери, а единственият път към истинско познание на собственото ни състояние.” Впрочем струва си да се отбележи, че въпреки този отказ от изследване на традициите, точно такива търсения ще станат доминиращо интелектуално движение съвсем малко по-късно (Вж. Ив.Еленков, *Родно и дясно*).

в този контекст дата на смъртта му – трети март 1878 г. – придобива особено символично значение.⁸

Това което “либералите” правят е проект за българско общество, каквото още няма. Те мислят себе си като изразители на народната воля, а създадената от тях Конституция – еманация на народното, съответно могат само да се присмеят на идеята за изучаването му и да презрат всяко предложение за “подготвянето” му. И не поради прекалено самочувствие депутатите се отказват от исторически и научни търсения, а просто защото те правят Проект, с поглед към бъдещето, не към миналото. Само така може да се създава нова държава *ex nihil*. Всъщност и консерваторите и либералите правят проект за развитието на народа, но само консерваторите осъзнават това.

Резултатът от авангардизма – създава се модерна, “баухаусова” държава, отчуждена от народа и скоро той преживява това особено болезнено. Проблемът в случая е липсата на време, необходимост от което “либералите” просто не допускат. Въпреки че гледат на народа като на особена хердерова цялост и съответно на Събранието (и съответно на създадените от него учреждения) като негова еманация, либералите постигат точно обратното – народът не съществува като такава цялост, и никога не успява да погледне на държавата като на своя еманация.

Невъзможността на сената

Показателно е изказването на Славейков срещу рапорта на Комисията за преглед на конституцията: “боите се от съприкосновение на правителството и народа и турят преграда помежду им” (това е криворазбраната функция на сената). Народното събрание е еманация на народа, никакво противопоставяне на народ и правителство не може да бъде мислено и всяка идеята за разделение на властите е ерес! Това не е проява на невежество, нито проява на недемократичност. В контекста на хегелианско единство на народ, събрание и държава всяка подобна идея е кощунство. Затова впрочем още в самото начало има възражения дори срещу самата комисия – тя също е опосредяващо звено и затова погрешна. Помянов отказва да влезе в нея, защото единствената му цел е да може да критикува работата ѝ – той би се обявил и срещу най-либералното предложение, което изхожда от комисията, а не от Събранието, т.е. самия Народ.

По повод бурното отхвърляне на рапорта Владикин пише “Мисълта за непогрешимостта и всевластието на народа – която се оформи в политическата философия на естественото право и намери правен израз в осветения в революционните конституции народен суверенитет – съставлява главният мотив на Славейковата реч.” И още “както при демократичните революции в Западна Европа, така и в малкото наше Търново се повтаря едно и също явление: обезверения народ се доверява само на себе си и предпочита да управлява сам, колкото се може по-непосредствено.” Да – Търновската Конституция е революционна, на Учредителното събрание се случва нестаналата национална революция.

В последната си реч за създаването на държавен съвет Икономов изразява разумния, но напълно недопустим в този контекст аргумент, че “народното събрание изразява народните желания ... но те са твърде общо и неопределено нещо.” Това е и краят на идеята му – той не мисли народа, като единно тяло със собствена воля способно да я самоизрази без нарочна система от органи. Затова за Славейков е детска игра да го разгроми без нито

⁸ Историческа приемственост има само по отношение на местното самоуправление. Единствено тук депутатите се обръщат към традицията, за да забележат, че “[околията] е естествено явление в нашия народен живот”(Балабанов) и че “Ний си съхранихме народния живот именно за това, че имахме общинско управление.” Тази малка победа на историзма не е случайно тук – местното самоуправление е сред малкото области на обществения живот, където няма нужда от проективизъм.

един рационален аргумент. А тук не става дума просто за вяра в народа – сигурно и Икономов вярва в нея колкото и либералите – а за метафизичното убеждение, че народът има собствен глас. Ако адептите на сената бяха говорили за един парламент, който както почти всички парламенти по света е едно цяло от две части, сигурно щяха да имат повече успех – но всички те говорят за Народно събрание (което при това е конституирано цяло и действа, произвело се е вече като най-важен символ) и друг орган, противопоставен на него, каквато е наистина функцията на горните камари. Този друг орган е просто неуместен – и Славейков не пропуска да осмее конституциите, “накитени с таквизи пачи пера.”

Разбира се самото Събрание също е органично единство. Затова оставката на негов член е скандал. Т.Х.Станчев от Русчук, който си подава оставката и се мотивира с “нерешаването на общонародний въпрос,” дълбоко възмущава всички. Те не се интересуват нито за миг от мотивите на оставката (въпреки потенциала на тази точно тема!) и не правят разлика между него и неназован силистренец, който просто си тръгнал без мотиви. Напускането на събранието от неговите членове е зло, толкова голямо, че дори никой не се е сетил да го забрани в правилника; когато все пак се случва, то смущава членовете до степен да не успеят да вземат решение какво да правят в такива случаи (въпреки че обикновено успяват да намерят такова, понякога особено оригинално). Събранието е еманация на народа – затова то неизбежно се мисли като същата органична духовна цялост, каквато е и народа. Затова и без да се колебае то може да натоварва членовете си с разни функции без да ги пита – точно защото те са части на цялото.⁹ Затова и това колективно тяло се конституира отново и отново всеки божи ден, като в началото на всяко заседание се четат имената на всички негови членове!

Либерали?

Комисията за преглед на конституцията пише в рапорта си, че “всеки гражданин, като представлява една личност, която е олицетворение на цялото човечество, е свършено равен на своите подобни.” Естествено веднага някой – впрочем Каравелов – възразява, че “е глупост да се пише, че човек е олицетворение на цялото човечество” и Владикин отбелязва че “Събранието остана доволно от преценката на Каравелав и философията на Кант не намери одобрение в Търново.” Не само кантианската философия не намира място в нашата конституция, но и човекът като индивид няма такова. Това разбира се не е никак странно за края на по-миналия век, иронията е само в това, че тъкмо тези, които ще бъдат наречени либерали не намират място за него. Вместо за човека обаче, те намират място колектива, към който той принадлежи.

Стойчо Грънчаров отбелязва с гордост, че “дори английската система беше много повече либерална, отколкото демократична ... [там] осигуряват правата, но остават малка възможност за участие в управлението.” Нашата система пък доказва невъзможността на обратното – последвалият скоро след Освобождението провал на демокрацията в България доказва, че самоуправлението е невъзможно без лични права. А в Търновската Конституция лични права няма. Владикин отбелязва, че “българския народ вече не може да си представи свободата въвн от самоуправлението.” Така права има само народът като цялост, като един особен субект, който ще се самореализира чрез Конституцията. Така е впрочем и според програмата на Събранието зададена от Дондуков на откриването му – да приеме “органическият устав, който в общи основи определя правата на бъдещия български княз и правата на българския народ в делото за управление на страната.”

Липсата на лични права не е плод на недоглеждане или недемократичност на депутатите, тя е плод на специфичното разбиране на човека като част от общността.

⁹ Единственото възражение срещу такова задължение прави Н.Михайлов, който застава да бъде квестор казал, че той “е лице, а не вещь, с която могат да разполагат.”

Човекът се схваща само като съставна част от единството на народа и една декларация за права на човека и гражданина е нежелана или непозната, а излишна. Народният суверенитет – това е начинът да се осъзнае, начинът да се консумира свободата. Затова едно от малкото граждански права, намерили място в Конституцията е правото на сдружаване. То, разбира се, се упражнява колективно – затова депутатите го правят толкова свободно, че руските императорски чиновници наричат по този повод Събранието “съборище на комунисти и нихилисти.” Грижата за народа като единство доминира изцяло и дискусиата за гражданството: Събранието се концентрира само върху въпроса как се става български поданик – все поради същата загриженост за колектива, за целостта и за механизма на включване в нея, а не за индивидуалния неин член. Така в цялата Конституция правата на човека се свеждат почти само до религиозните¹⁰ и свързаните със защитата от полицейски произвол, което пък е естествена реакция след робството. Депутатите от Учредителното събрание просто не се сещат за друго.¹¹ Но каква идея за права на човека, когато в протоколите на Събранието никъде не се използва дори множествени числа. За “българския народ” се говори постоянно, за “българите” никога! За Учредителното събрание хората съществуват само в колектив! Затова и принципът на равенство пред законите е хипертрофиран до чл. 58 забраняващ ордентите и *делението* на съсловия – това би било скверно разчленяване на единното народно тяло.

Единното народно тяло

Прогресивната идея за всеобщо избирателно право е родена от все същата неделимост на народното тяло. От бурната реакция на народното тяло срещу рапорта на комисията на Икономов тръгва един мит – мит е, че “консерваторите” имат злата воля да въведат имуществен ценз. Такъв според предложението почти няма – комисията изброява няколко начина за включване на гражданина в избирателното тяло. Като посочва важността на селяните за обществото и страната, комисията поставя първата възможност – за да гласува, човекът трябва да притежава *някакво* недвижимо имущество в България – в една страна на дребни селски собственици този “ценз” е принцип на включване (не на изключване!) на огромната част от българския народ. Алтернативно има още два принципа на включване – платен данък над 100 гроша или завършено средно образование. По това време липсват още пролетарските маси, които нямат нищо, освен веригите си, които ще се окажат единствените декласирани от консервативния вариант.¹² Разбира се, методът на включване на разни групи, колкото и широк кръг избиратели да формира, е сам по себе си консервативен и ограничителен в сравнение с победилата алтернатива на всеобщото избирателно право. Причината за изключването на безимотните обаче трябва да се търси в особената еснафска етика и съответно негативно отношение към “простия работник.” И по

¹⁰ Дори предложението за забрана на прозелитизма не е мотивирано с религиозна търпимост и правата на другите (въпреки известните изисквания за това от Берлинския трактат и примера на “мултикултурната” Източна Румелия), а защото “не може [веротърпимостта и свободата на съвестта] да заемат едно направление противно на държавните и обществени интереси.”

¹¹ Обратно, Владикин твърди, че в Учредителното събрание имало “хора с европейско образование и индивидуалистичното учение за абсолютната ценност на човешката личност легнало в основата на демократично-парламентарното управление.” За да докаже това обаче, той привежда едно единствено доказателство – репликата на Н.Михайлов приведена по-горе, бел. 8.

¹² Във всеки случай риториката на доклада показва именно желанието за включване на всички части на народа. В предложението за двустепенни избори обаче наистина вее дух на консерватизъм.

всяка вероятност това мнение са споделяли и либералите; това което ги кара да се противопоставят на тази идея е недопустимостта на делението на народа на части и каквито и да било други групи, което прозира зад това предложение на Комисията. Засегнатото народно тяло реагира болезнено и ражда всеобщото избирателно право.

Виждането на народа като цялост се отбелязва на Събранието изрично от Балабанов, на когото му е “жално това, дето някои депутати се изказват така, като да са представители на едно място от българското Княжество, а не представители на цялото Княжество... Той оплаква таквози деление по губернии и обявява, че то е крайно вредително за общото дело, за отечеството.” Това разбира се едва ли е защото Балабанов е чел Едмънд Бърк например, това е защото такава е преобладаващото усещане на всички за народа като за цялост. Характерни са метафорите, които описват народа: в един адрес до Дондуков се говори за “робството, под което охкаше нашият народ,” другаде за “интелигенцията, цветът на българския народ, която бе самоизрасла из неговите недра,” зле е да се развиваш “без надзора на църквата и народа,”¹³ в заключителната си реч Славейков казва “народа да търси сам цялост за болките си, които усеща...”, непрекъснато се говори за “съставните елементи на сегашния български народ,” за “съвременния народен живот” и пр.

Интересно е, че Славейков например, е уверен в способностите на народа, но ни най-малко в тези на отделните негови представители. Затова в една от дискусиите за държавен съвет той намира последния за полезен, но смята че няма подходящи лица за него! Всъщност удивлението ми е неуместно – за търновските депутати няма никакво противоречие тук, защото Народът е великият актант, а личността (според “либералите”!) – скромна и делнична.

Истинското състояние на народа, разбира се, е по-различно и това е забелязано още от съвременниците. В една инструкция на Дондуков при изработване на проекта се говори за “склонността на Българите към взаимно недоверие и разногласия,” другаде се казва “трябва да се следи работата на Учредителното събрание за да не въведат разпоредби, които да нарушат Берлинския договор и да не би излишни спорове да затруднят работата.” И Лукиянов се справя с последното много добре.

Ритуалното произвеждане на държавност

Учредителното събрание е “свикано от Императорския Комисар” както е записано в правилника за работа, който депутатите сами приемат, но никой от тях не се усъмнява и за миг, че те са получили свободата (впрочем от този, от който и народът я е получил) сами да правят Конституция, по своя свободна воля. Това разбира се е мит: те не правят това. Текстът на Търновската Конституция не е дело на Учредителното събрание – промените, които то прави в руския проект, са козметични. Но този мит тържествува още на самото Учредителното събрание, и това е митът, произвеждащ новата държава. Събранието не пише Конституцията, но има друга, много по-важна функция. Събранието е една акция за символно създаване на Държавата и Конституцията. А текстът на последната няма никакво значение, със същия успех можеше да бъде написан и от чиновник в Аржентина например.

Символното строителство започва самия Дондуков, който напуска Търново след като открива Събранието. След което, разбира се, се намесва винаги, когато намери за необходимо.

Всички последвали обсъждания си приличат – депутатите се надговарят без да имат никакви отправни точки или принципни позиции, не използват примери от съседни или европейски държави, нито пък обичаи или дори народни мъдрости (въпреки участието на хора като Славейков). Изказаните мнения по почти всички въпроси са пределно абстрактни, а конкретните предложения по текстовете – изключително редки. Не може да се

¹³ Църквата, както се знае, е особено социално-духовно тяло, такава е и народното тяло.

идентифицира никаква идеология, възприета от когото и да било, нито личи някакво разделение на партии в Събранието (за това и обикновено поставям етикетите либерали и консерватори в кавички). Аргументите за или против дадено предложение са чиста риторика, а самите позиции ораторите избират спонтанно.¹⁴ На практика всичките оригинални решения са плод на случайни импровизации и в края на краищата почти не се променя първоначалния проект. В резултат на разгорещените дебати дори и номерацията на членовете на проекта не се променя (което иначе неизбежно се случва при всяко приемане на проектозакон). Дебатите в Събранието обаче са важна част от символното производство. Създаването на Конституция и Държава е ритуал, не рационална дейност, жест, а не рационален дискурс по същество.¹⁵ Затова и сред малкото съществени промени направени в първоначалния проект са премахването на капитулациите, на васалната зависимост и налагането на името Конституция вместо Органически Устав. Разбира се, значението на всички тях е само символно.

Другият необходим ритуал е писането на писма от и до Събранието. Тези писма са кратки и изпразнени от съдържание,¹⁶ но те осъществяват символично единството на Събрание и Народ. Само така Народното събрание може да бъде проявление на народната воля и дух на земята.¹⁷ Характерен е стенографски дневник №11 – в този ден се изчитат получените 22 писма от различни краища на народа. Писмата са акции, изпращането им е ритуал, ритуал е четенето на всяко от тях поотделно в пленарната зала, ритуал е и отговарянето на всяко от тях (все пак последното се прави от бюрата на Събранието). И в протокола не са изброени просто телеграми от Тутракан, Мездра, Троян, ... а всяка е резюмирана в едно изречение във все същата форма, с все същото съдържание – “№7. от населението на гр. Нова Загора и округа, което приветства народното събрание. №8. от населението на Х. ...” Публичното им четене е важен държавотворчески акт, а самият списък на градовете от които пристигат писмата и към които се изпращат отговорите им е важен, колкото и самата Конституция. Друг важен ритуал е Събранието да пише поздравителни, благодарствени и всякакви писма. И то посвещава огромна част от времето на всяко едно заседание на това! Но това не е загубено време, това е съществен елемент от символното производство.

Следва най-важният момент от символното производство – акцията от 16 Април – Гласуването на Конституцията.¹⁸ Съдържанието ѝ е без значение. Ритуалното обсъждане на проекта, ритуалното писане на писма и акцията на гласуването реализират народния дух,

¹⁴ Така правят още запитаните предварително 16 видни българи — всеки от тях предлага своя си измислица, като липсата на Сенат един мотивира с липсата на десетината опитни човека, които да влезнат в него, а друг — с икономия на средства, а друг пък предлага да има сенат, за да има къде да се назначават “падналите министри”! Славейков пък, след като дълго се горещи срещу предложението за сенат, се обявява за държавен съвет.

¹⁵ Затова не е прав Макс Вебер в твърдението си, че модерната държава е напълно рационална и размагьосана – дебатите на Учредителното събрание омагьосват руския проектоустав, за да го превърнат в Конституция на Държава.

¹⁶ Например: “Телеграма от Видин – поздравява до “всички български представители, които са събрани днес в Търново за да турят здрава основа на народното нравствено, умствено и материално подобрене.”

¹⁷ Има поне един пример, когато стенографът, писал протоколите от заседанията, вижда депутатите като народ, а присъстващите йерарси – като църква: “Стоянов изповяда пред църквата и народа, че ...”.

¹⁸ Такава е задачата на събранието и според Дондуков, който внася готов проект, но поискал разрешение от Петербург да има и изборни депутати в Събранието, защото “с тази мярка се придава още по-голямо значение на гласуването на устава.”

въплътяват го в готовия проект, и произвеждат Държавата.¹⁹ Тази си функция Учредителното събрание осъществява блестящо.

¹⁹ Тези практики по приемането са толкова успешни, че не само съвременниците, но и изследователите не забелязват, че е приет готовия руски проект без изменения. И правилно, защото след приемането това вече е българска Конституция.